

قراردادهای ویژه رنگ در نمایش آیینی تعزیه

لیلا تقوی

کارشناس ارشد ادبیات نمایشی
آموزش و پرورش ناحیه ۳ شیراز

چکیده

رنگ در تعزیه به راحتی اشخاص را از نظر دیداری به دو دسته اشقیا و اولیا تقسیم می‌کند؛ به گونه‌ای که قراردادهای ویژه رنگ در این گونه نمایش مشخص و تغییرناپذیرند و در نتیجه تماشاگران با ورود هر یک از اشخاص بازی به صحنه یا محل اجرا بلافاصله از طریق رنگ لباس یا رنگ ملزومات دیگر فرد، موفق به بازشناسایی شخص بازیگر می‌شوند و طبیعت او را می‌شناسند؛ زیرا می‌دانند که اشقیا همه سرخ می‌پوشند و اولیا سبز، سفید، سیاه، زرد یا آبی. در این تحقیق توصیفی، از رنگ به عنوان ابزاری برای تحلیل نمایش سنتی تعزیه با کارکردهای فلسفی - ایدئولوژی و جامعه‌شناختی و هنری با مفاهیم نمادی بهره‌برداری می‌گردد.

کلیدواژه‌ها: تعزیه، قراردادهای هنری، رنگ، اولیا، اشقیا.

بزرگ‌ترین تعزیه کشور با حضور ۵۰۰ نفر عوامل اجرایی و نمایشی در روستای
صحراود فسا در استان فارس - منبع: پایگاه خبری تحلیلی صراط

حضور اسب در تعزیه

تعزیه

به مراسم نمایشی که برای خاندان پیامبر اسلام و به‌طور خاص، واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع) برگزار می‌شود، تعزیه می‌گویند. بیضایی تعزیه را چنین تعریف می‌کند: «شبه گردانی» یا «شبه خوانی» یا «تعزیه» نمایشی بوده است، در اصل بر پایه قصه‌ها و روایات مربوط به زندگی که برای امام حسین و خاندانش پیش آمد» (بیضایی، ۱۳۷۹: ۱۱۴-۱۱۳).

تاریخ دقیق شروع تعزیه به شکل و فرم امروزی در دست نیست؛ چون تعزیه تحولاتی را پشت سر گذاشته تا به ساختار امروزی رسیده است. شروع کار دسته‌های عزاداری به شکل راه‌پیمایی را از زمان آل‌بویه می‌دانند. گفته شده است که ارج و اهمیتی که شاهان صفوی برای شیعه و امامان آن قائل می‌شوند بر رشد آن می‌افزاید و در دوران قاجار و سلطنت فتح‌علی‌شاه به اوج خود می‌رسد و شاکله اصلی آن به اجرا درمی‌آید.

قراردادهای ویژه رنگ در نمایش

از جمله عناصر بصری تئاتر، که در فرهنگ‌ها و تمدن‌های مختلف معانی متنوعی یافته، رنگ است. به‌گونه‌ای که یک رنگ مشخص گاه در شرق و غرب معانی متضادی دارد. اما آنچه در تئاتر اهمیت دارد، توافق کلی در مورد استفاده از رنگ‌ها در صحنه‌های نمایش است. زیرا تاکنون ثابت شده است که، اولاً: رنگ‌ها تأثیرات روانی، عاطفی و عقلانی خاصی بر جای می‌گذارند.

در نمایش‌های ایرانی هم، رنگ‌ها مفاهیم خاص خود را دارند و بر طبق قراردادهای ویژه‌ای به کار می‌روند، که تعزیه از همین نوع است و قراردادهای خاص خود را دارد.

ثانیاً: رنگ‌ها در سنت‌های مختلف تئاتری در جهان، معنی نمادین و ویژه‌ای یافته‌اند که از یک فرهنگ تا فرهنگ دیگر متفاوت است (هرچند معانی مشترکی نیز ممکن است در میان آن‌ها وجود داشته باشد) و ثالثاً: پاره‌ای از رنگ‌ها، برای دست یافتن به واکنش‌های عاطفی به‌خصوصی به شکل استاندارد، در دنیای تئاتر پذیرفته شده‌اند و تنها شکل‌های سنتی نمایش هنوز به قراردادهای خاص خود در زمینه رنگ پایبندند. در نمایش‌های ایرانی هم، رنگ‌ها مفاهیم خاص خود را دارند و بر طبق قراردادهای ویژه‌ای به کار می‌روند، که تعزیه از همین نوع است و قراردادهای خاص خود را دارد.

رنگ سبز

سبز رنگ اولیا، نیکان و اسلام و متضمن عالی‌ترین معانی عرفانی است؛ نمادی از جاودانگی که صورتش را از سر سبزی عالم طبیعت گرفته و معنایش را از عالم معانی و نامحسوس و نشانه‌ای از رستاخیز و صعود روحانی به عالم بالاست. در تعزیه، علم‌ها و بیرق‌های اردوگاه امام سبزند و در رزمگاه در دستان سردارانی همچون حضرت عباس (ع) قرار می‌گیرند. شاخه‌های سبز نشانی از بهشت دارند. شال و عمامه سبز امام حسین (ع) و قبای ابریشمی شانه زری و سبز رنگ پیامبران و ائمه (ع) از آن جمله‌اند. لباس سبز امام حسن (ع) معنایی دوگانه دارد: هم دربردارنده مفاهیم ذکرشده برای رنگ سبز است و هم نشانه مسموم شدن آن حضرت با زهر سبز. در آرایش صحنه‌های تعزیه

تکیه حسینی اعظم ارمغانخانه شهر زنجان

در میان آرایه‌های
صحنه علم‌های
سیاه و بیرق‌های
سیاه بشیر و نذیر
دید می‌شود. خیمه
اولیا هم سیاه یا
نیلی است

آیین‌های سوگواری شاید به نشانه نوید رجعت باشد. در سوگ پهلوانان احتمالاً استتار جاودانگی معنا می‌دهد» (کیا، ۱۳۷۵: ۱۹۳). همچنین در مذهب شیعه، سیاه لباس عزاداری است و شیعیان پس از فاجعه کربلا برای همیشه خود را عزادار می‌دانند. بنابراین، پوشیدن لباس سیاه سنتی ملی - مذهبی تلقی می‌شود. در تعزیه، سیاه رنگ مخصوص اولیا و مؤلف‌خوانان است. بخش‌هایی از لباس اولیا می‌تواند سیاه باشد؛ مانند عبا، شال یا عمامه امام، اما در مورد زنان مؤلف تمامی لباس، یعنی پیراهن سرتاسری و بلند، مقنعه و روبنده، سیاه است. همین‌طور کودکان اعم از دختر بچه یا پسر بچه لباس بلند و مشکی به تن می‌کنند. لباس زعفر جنی هم سیاه (یا نیلی) است. در میان آرایه‌های صحنه علم‌های سیاه و بیرق‌های سیاه بشیر و نذیر دیده می‌شود. خیمه اولیا هم سیاه یا نیلی است. برای اشقیا هم از اسبان سیاه یا ابلق استفاده می‌شود. «جدا از تعزیه، سنت پوشیدن سیاه در مرگ سیل‌ووش را در اساطیر آورده‌اند» (کرتیس، ۱۳۷۳: ۹۵).

هم خیمه سبز مخصوص امام است. امام‌خوان هیچ‌گاه در تعزیه با کلاه‌خود وارد نمی‌شود و همواره عمامه سبزرنگ دارد.

رنگ سفید

اتصال رنگ سفید به نیروی درونی، روحی و الهی است. در تعزیه، لباس اولیا و مؤلف‌خوانان می‌تواند سفید باشد. قبای امام (ع)، لباس جنگجویان مؤلف و گاه لباس ملائکه و جبریل سفید است. حر پس از پیوستن به اردوگاه امام، پر سفیدی بر کلاهش می‌گذارد. رزمندگان و شهدای کربلا پیش از حضور در میدان رزم و شهادت کفن سفیدی به تن می‌کردند. لباس مسلم‌خوان نیز به این دلیل که سفیر امام حسین (ع) است، به رنگ سفید انتخاب شده است.

رنگ سیاه

«رنگ سیاه ریشه عمیقی در فرهنگ باستانی ایران دارد. در تعبیر مختلف از نشانه‌های بارز زمین و به آیین‌های مادر زمین و باروری بازمی‌گردد. رنگ سیاه با عالم مردگان نیز نسبت دارد و در

مجلس تعزیه در دوره قاجار (بعد از ۱۲۲۷ شمسی)

رنگ آبی

آبی نماد الهام، ایثار، صلح و آرامش و ایمان و معنویت است؛ تا اعماق روان و روح آدمی نفوذ می‌کند و او را به عالم بالا فرامی‌خواند. از رنگ‌های ویژه اهل بیت است که با نوعی ملایمت و عمق، ریشه در رنگ‌های طبیعی مانند آسمان و دریا دارد. در تعزیه، رنگ آبی تقریباً مختص به پوشش حضرت عباس (ع) است و با معنای دریادلی و از خودگذشتگی در ایشان گره خورده است. از سویی، به گونه‌ای یادآور سقایی او در صحنه کربلاست. آبی روشن در لباس ملائکه و نیلی در لباس زعفر جنی یا در رنگ خیمه‌های اولیا دیده می‌شود.

رنگ زرد

زرد در معانی متعددی مانند قناعت و خرسندی، درخشندگی و دانش به کار رفته است. در تعزیه، زرد رنگ اختصاصی حر است و لباس زرد او نمادی است از تردید، پریشان حالی و زیان کاری، اما هنگامی که توبه می‌کند و به سپاه امام ملحق می‌شود، تنها با تغییر رنگ پری که بر کلاه دارد، این تحول را نشان می‌دهد. گاه امام و اولیا نعلین زردی بر پا می‌کردند. از منظر نمایش، گاهی که بر زمین ریخته می‌شود و زنان هنگام عزاداری بر سر و روی می‌پاشند، سطح سکوی تعزیه را زرد رنگ می‌کند و ضمن ایجاد تنوع رنگی، به گونه‌ای نمادین خشکی و زمختی فضا را بیشتر جلوه می‌دهد و با مفهوم بی‌آبی در اردوگاه امام همخوانی دارد.

بزرگ‌ترین تعزیه کشور در روستای صحرارود فسا در استان فارس

آیین تعزیه‌خوانی در روستای حصار قزوین / عکاس: سید حسین میرکمالی

مجلس تعزیه در صحن امامزاده حسین (ع) شهر قزوین

هنر والای
«شبهه‌خوانی»
افزون بر جنبه‌های
اعتقادی و عاطفی،
جلوه‌های تصویری
و حرکات نمایشی
چشمگیری دارد

منابع

۱. بیضایی، بهرام. (۱۳۷۹). نمایش در ایران: با شصت تصویر و طرح و یک واژه‌نامه، چاپ دوم. تهران: نشر کاویان.
۲. جنتی عطایی، ابوالقاسم. (۱۳۳۳). بنیاد نمایش در ایران، چاپ دوم. تهران: نشر ابن‌سینا.
۳. کرتیس، وستا. (۱۳۷۳). اسطوره‌های ایرانی، ترجمه عباس مخبر، چاپ اول. تهران: نشر مرکز.
۴. کیا، خجسته. (۱۳۷۵). شاهنامه فردوسی و تراژدی آتنی، چاپ اول. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۵. معین، محمد. (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی. جلد ۶، چاپ ۸. تهران: نشر امیرکبیر.

رنگ قرمز

رنگ قرمز نهایت برافروختگی و انرژی درونی را ظاهر می‌سازد و نماد زندگی، قدرت هیجان و شورش انقلابی و نشاط است. در تعزیه، سرخ رنگ اشقیا و مخالف‌خوانان است. شمر از پیر کلاه تا چکمه یکسره سرخ می‌پوشد. لباس زنان و جنگجویان اشقیا، بیرق، پیر کلاه، بازوبند و گاه سربندشان سرخ است. حتی در صحنه‌آرایی کاخ‌های اشقیا مانند دارالخلافت شام و دارالاماره عبیدالله از بیرق‌ها و کتیبه‌های سرخ استفاده می‌کنند. شیطان یکسره سرخ‌پوش است و حتی صورتش را سرخ یا گلی می‌کنند. گاه سربازان اولیا پیشانی‌بند سرخ به نشانه شهادت‌طلبی بر سر می‌بندند و با این رنگ برای نشان دادن جراحت بر روی صورت یا کفن لکه‌های خون ایجاد می‌کنند.

نتیجه

هنر والای «شبهه‌خوانی» افزون بر جنبه‌های اعتقادی و عاطفی، جلوه‌های تصویری و حرکات نمایشی چشمگیری دارد. تعزیه و شبهه‌خوانی از نظر شخصیت‌پردازی، تیپ‌شناسی، لباس، رنگ، صحنه‌آرایی، زیبایی‌شناسی گفتاری و کرداری، ظهور و بروز عواطف و احساسات انسانی در قالب گل‌واژه‌های کلامی و گل چرخ‌های رفتاری و بهره‌گیری از ظرایف و دقایق نمایش‌های «آیینی-مذهبی» (شیعی)- نمایش ویژه‌ای است. در تعزیه، مکان از طریق رنگ بیرق‌ها، خیمه‌ها و تزیینات به‌راحتی معرفی می‌شود. بیرق‌ها، خیمه‌ها و تزیینات سرخ‌رنگ نشان دهنده اردوگاه اشقیا، دارالخلافت شام و دارالاماره عبیدالله‌اند. بیرق‌ها و خیمه‌های سبز و سیاه و نیلی نشان‌دهنده اردوگاه اولیا و رنگ سبز شاخه‌ها نخلستان را نشان می‌دهد. غنای رنگ در نمایش‌های ایرانی انکارناپذیر است. سخن آخر اینکه فضای تعزیه آکنده از رنگ‌هاست و غنای رنگ در این نمایش انکارناپذیر است؛ به‌گونه‌ای که قراردادهای خاص خود را می‌طلبد.